

הרב אריאל בר-אל

יסודות חיובי ממון ביחסי מעביד ועובד

ראשי פרקים

- א. חיוב מדין מזיק-גרמי
- ב. הפסד עבודה כחוץ
 - .1. דעת קצות החושן ("שבת" באדם)
 - .2. הסבר המנחה אפרים (הפסד ודאי = גרמי)
 - .3. דעת נתיבות המשפט (תקנות חכמים)
- ג. תחילת עבודה כקניין
 - .1. שיטת הרמב"ן
 - .2. שיטת הרא"ש
- ד. סמכיות דעת ללא מעשה קניין
- ה. פסיקת חלה
 - .1. חזרת בעל הבית
 - .2. חזרת פועל
- ו. הפסיקת עבודה כתוצאה מאילוצים (אונס)
- ז. "ספרינה סטם ויין זה"
- ח. סיכום

פתרונות

בגמרא בראש השוכר את האומנים (ב"מ עה) מבואר שהטילו חיוב כספי על כל פועל או בעה"ב, שחזור בו מהסכים עבודה. הן על הפועל, שפגע בעבודת בעה"ב וחן על המעביד, שהפסיד לפועל יום עבודה. השאלה העקרונית שברצוני לכרר היא האם בתשלום זה מחויב מצד הלכות נזיקן או שזו תקנת חז"ל. לשאלה זו יש השלכות מעשיות:

- א. מהו גובה הפיצוי, האם השכר שהוסכם, או השכר שיכלו להרוויח?
- ב. האם הפיצוי מותנה בהפסד ממשי של עבודה אחרת?
- ג. שאלה למדנית, האם ניתן להגדיר את הפסד העבודה כחזק ממשי של הפועל?

בחלק השני של המאמר עוסוק בברור חורת המעבד מהעסקת העובד עקב הכרח חיצוני, שאליה שנגורת מהדין הראשון.

במשנה בתחלת פרק "השוכר את האומני" נאמר: "השוכר את האומני והטעו זה אין להם זה על זה אלא תרעומת". בגמרה מבואר שכונת המשנה לביטול העבודה ע"י כל אחד מהצדדים אלא שלא גרים הפסד ולפנ ישנה רק תרעומת. אבל המשנה ממשיכה "ובכל דבר האבד וחזרו בהם..." שוכר עליהם או מטעו". דבר האבד הוא מצב שבו העבודה נזכרת מיד, וכעבור זמן אין לה כבר משמעות. כגון ששוכר גנים לנגן בפני הכללה, וכשהגיע זמן החתונה הם חוזרים בהם ואינם רוצחים לנגן. במצב זה רשיין המעבד לשוכר פועלים חדשים אפילו בעלות גבואה יותר مثل הראשונים, והפועלים הראשונים חייבים להוציא מכסם ולשלם את ההפסד שגרמו לביע"ב.¹ מהלכה זו נלמד, שהפועלים נושאים באחריות להפסד הממוני שנגרם עקב הפקת העבודה.

בגמרה (ב"מ עו, א) ישנה התיחסות מפורשת למקרה אחר – כאשר המעבד חוזר בו ו לבטל את העסקה. "הלך פועלים לשדה ומזכה שהיא לחאה, משלם להם שכרם משלם" (כפועל בטל) רואים אנו, שגם המעבד צריך לשאת במשמעות הממנית של החלטתו לבטל את העסקה.

א. חיוב מדין מזיק - גרמי

דברי התוספות (עו, ד"ה אין להם) עליה שהחוב הוא מדין מזיק. דברי התוספות מוסכמים על הבדלי הדינים המופיעים בבריתא שם:

השוכר את האומנים והטעו זה את זה אין להם זה על זה אלא תרעומת. במה דברים אמרים שלא הלכו, אבל הלכו ולא מצאו תבואה... נתן להם שכרם משלם.

במקרה ראשון המעבד חוזר בו עוד לפני שהפועלים התחלו לעבודתם. הדין הוא, שהפועלים אינם זכאים לפיצוי ממוני, ויש להם רק "תרעומת". לעומת זאת במקרה השני, כאשר הפועלים כבר התחלו לעבודתם, כגון שהלכו כבר לשדה, הדין הוא, שהם מקבלים את כל שכרם (כפועל בטל). התוספות יצאו

¹ כך לפירוש הרاء"ש. אבל רשיי פירש, שרק אם כבר הספיקו לעבו חלק מהעבודה, והחוביב המעבד לשלם שכרם, רק אז מנכח המעבד משכרם את ההפסד שנגרם לו.

מתוך נקודת הנחה, שבשני המקרים גרים הפסד לפועלים (הם אינם יכולים לעבוד באותו היום).

לכן שאלות התוספות: למה במקרה שעדיין לא הלכו הפעלים לשדה (ועדיין לא התחילו לעבודה) הדין הוא שבעה"ב פטור? מדוע לא יתחייב המעבד מدين גרמי? (ומצאנו חיבור מדין גרמי, הגרם בדבר בלבד, כגון "המראה דין לשולחני ונמצא רע"). התוספות מסויקים, שאכן המעבד מחוייב מדין גרמי – בהפסד הגרים לפועליו. חלק הדינאים בבריתא נובע רק מהבדל מציאותי – כאשר הפעלים עדיין לא התחילו לעבודה, מסתבר שגם עובודת חדשנה, ולכן לא יהיה נזק. אבל כשהם הלכו לשדה, עבר זמן עד שבו אין צורך בפועלים, ולא ימצאו עבודה חדשה. למדנו מדבריהם שישוד החיבור הוא אדם המזיק בגרמי.

הרמב"ן בחוזשו על ב"מ (שם) מביא כמה נפקאות מכך שחייב הפעלים הוא מדין מזיק:

א. התנאי הראשוני לחיבור הוא הפסד עבודה בפועל, אם ישנה אפשרות למצוא עכשו עבודה אין הם יכולים לדרוש את שכרטם.

ב. הפיצוי לפועלים יהיה רק לפי שווי העבודה שהפסידו (זהיינו השכר שהיו יכולים להרוויח באותו היום), גם אם השכר שנקבע בין המעבד היה גדול יותר. הסבר הדבר הוא, שחייב מזיק הוא על מה שהוא יכולים לעבוד בזמן זהה. ואם כן אין שום משמעות בנושא זה לסיקום שהיה בין בעל הבית.

ג. על מנת שנוכל לחייב את המעבד, על הפעלים להוכיח שאנו היתה להם אפשרות לעבודה אחרת. שהרי אם לא הייתה להם אפשרות כזו, אין לנו דין מזיק, וכך בכל חוב המוציא מחבריו עליו הראיה.

ב. הפסד עבודה כחזק

התוספות הזכירו בשונם חיבור גרמי. קצתו החושן (שלג, סק"ב) הקשה על דברי תוספות, מההנחה שהمبرטל כיiso של חברו פטור. משמעות ההלכה זו היא, שמניעה רוחה אינה מוגדרת כמעשה הזק גמור, אלא נידונה רק כגרמא, ו"גרמא בנזקיון – פטור". לכאורה גם במקרה שלנו, המעבד רק גרים לעובדיו הפסד עבודה, וזהו רק מניעת הרוחה!

יש לציין שיש מחלוקת ראשונית בהשבר ההבדל בין גרמי לגרמא, יועין בתוספות ורא"ש בב"ב כג.א. הסבר ריצב"א הוא:

כל היוק המצויר גיגיל לבא קנסו חכמים.

אם כך ניתן לבאר שחכמים חייבו גם כשהחזק הוא מניעת הרוח בלבד. יתרון שהיה בזמן תופעה של ביטול הסכמי עבודה וחיבתו חכמים מדין גרמי.

1. דעת קצרות החושן ("שבת" באדם)

קצוט החושן באර את התוספות על פי חדש התורה בדיון שבת. אדם המזיק אדם חייב בחמשה דברים, ואחד מהם הוא תשלים על בטל המלאכה (מניעת הרוח) כל זמן המחללה. הגמara בפרק החובל מבארות, שחיבוב זה קיים בכך עצמו, גם כאשר אין חיובי נזק אחרים (כגון שקשר את חברו בחבל, ולא נגרם לו לכך שום נזק אלא רק הפסד זמן עבודה). זהה גזרת הכתוב מיויחדות באדם החובל בחברו על אף שבעצם הנזק הוא גרמא ובדרך כלל הוא פטור **כאן** שלנו, חיוב בעל הבית הוא מדין שבת, שהרי בגללו אין הם יכולים לעבוד באותו היום.

אלא שעדין לשון התוספות צריך ביאור. התוספות כתבו שיש לחיבב את בעל הבית ורק **לדעת רבי מאיר**, הדין גרמי. מדויק דבריהם נשמע שלרבנן יהיה פטור. וזה קשה הרי חיוב שבת, שעליו דבר הקצוט – נהוג לכogui עולם! (גם לרבי מאיר חיוב מדין שבת מוגדר כגרמא בعلמא, ובכל זאת חיבبة התורה מדין שבת) וא"כ לשון התוס' קשה. ונראה להסביר את הדבר על ידי חילוק בין מעשה הנזק, לתוצאות הנזק. חדש התורה לחיבב בתשלום שבת מתיחס לתוצאות הנזק – הפסד מלאכה. על זה חדש התורה, שি�ינו חיוב. אבל מעשה החזק נשאר בגדדים הרגילים של נזיקין. מניעת הפעול מהעבודה יכולה להעשות על ידי מעשה גמור כגון שתפסו בידיו. לעומת זאת במקרה שלנו הפעול הפסיד את עבודתו ורק בגלל ששפט על דיבורי של בעה"ב. בהעיב לא עשה שום דבר בידים ולכן כאן שהנזק נגרם על ידי דברו ולא על ידי מעשה, אפשר לחיבב רק לדעת רבי מאיר. הסבר זה מצאנו בדברי הרא"ש (ס"ג בפרק החובל), המחק בין שבת שבטו בידים (כגון שהכניסו לחדר וסגורו בתוכו), לבין שבת בגרמא (כגון שהיתה כבר בחדר, וסגור עליו את הדלת) – שאז הדין הוא שפטור.

ומצאתי לקצתה"ח עצמו (שפחים וכן שטג, ג) שכותב בעי"ז ז"ל: "דאע"ג לאשכחן חיוב תורה בשבת וריפוי, היינו היכא דעשה מעשה בגופו, אז חייב

בריפוי ושבת הנעשה ע"י מעשה בידים אבל היכא ותחלתו לא נעה אלא ע"י גרמא, אדם באדם נמי פטור².

להסביר הקצות, יש השלכה מעשית חשובה: חיוב שבת קיים רק באדם שהזיק אדם, ולא באדם שמזיק כלים. ולכן אדם שיזמין משאית לעבודה, וברגע האחרון יבטל את הזמןה, על אף שנרגם הפסד לבעל המשאית – בוטל הזמןות אחרות – לא ניתן יהיה לחייבו על ביטול עבודת המשאית² אלא רק על ביטול עבודות הנהג, וכן זוהי מסקנת קצות החושן לפי התוספות. אם ביטול החזמנה נעשה לאחר שכבר היה קניין שכירות מצד המזמין – לכוי"ע חייב בשכרו מדין שכירות – שו"ת נוב"י תי סי'נו.

(דרך אגב ניתן ללמידה מהסביר זה מהו הגדר של חיוב גרמי לדעת התוספות. שאלה נוספת: האם גרמיណו כאדם המזיק בגוף, או כיון אדם המזיק במומו? סוף סוף החזק איינו בידים, ומצד שני ברור שהחוב שייך לאדם המזיק. השאלה היא האם דינה דגרמי שווה לגמרי לאדם המזיק (אף באונס!) או שלא לנמרי הושה דינו מהתעם דלעיל. אחת הנפקה מיניות משלה זו היא, האם אדם המזיק בגרמי יחויב באربעה דברים. הטור בס"י שבחיא בשם הרמ"יה לפטור. נראה שדעתו היא, שאין להחביב גרמי כאדם המזיק בגופו – או שסביר דעת הריצ"ב (ב"ב, כג, ב), שחייב גרמי יסודו הוא קנס מכך. דעת הרמ"ז לעומת זאת היא שגרמי נידון כאדם המזיק ממש וחיבר מיעיקר הדין בכל ארבעת הדברים (كونטרס דרנא דגרמי, וכן חיבר אף בגרמי דבහמו דנוחש ממש כוחה דלא כנומי יוסף בפרק הפרה). ומדובר תוספות אצלנו עפ"י הסבר קצוה"ח מוכחה ממש כדעת הרמ"ז, שחייב דין גרמיណו כאדם המזיק בגופו וכן חיבר אף על שבת).

והנה הסברו של הקצות בדברי התוספות נראה דחוק. מושם שתוספות לא הזיכרו "שבת" כלל.³ ואף בדברי הגמרא יש להקשوت על הקצות. כי אחת

² ע"י תוס' גיטין מב, ב ד"ה ושור איינו משלם אלא נזק. בשווית בית אפרים חווימ סי' ה, באර דבריהם שאין שבת בשור כאשר משלם נזק (כי השבת כולל בתשלום תזוק) אך כשאין תשולם נזק משלם עבור השבת. ועפי"ז באר דברי רמ"יה (הובאו בטור שוו"מ ט"ט) שהגנוול בבית העמד להשכיר חיב. אמנם, קצוה"ח בס"י שוגג התקשה בדברי הרמ"יה ואזיל לשיטתו (חערת עורך).

³ יש לישב הערכה זו שכן הרמ"ז בكونטרס דינה דגרמי (פרק ה) זו ביחס בין דינה דגרמי לדין שבת: "זאי קשיא – לרבען דלא דיני דינה דגמי הייב מהיב, והרי גורם הוא לבטלו ממלאכתו וכו': לא קשיא דכיוון דחזקיה מההיא שעטה היא דפסדייה, עד דפתחליה וכו'". הרי שהרמ"ז זיהה שבת עם גרמי (באופן שרבען מודים לר"מ) וכך אין קושי מלשון תוס' שלא הזיכרו "שבת" (ולמדתי דבר זה מדברי שו"ת דברי חיים חווים סי' מב ע"ש). (חערת עורך).

הדוגמאות בבריתא המחייבת את המעביר בתשלום לפועלים היא "הלו" חמרים ולא מצאו תכוואה". ההבנה פשוטה היא, שהעביר משלם את כל שכרם (כפועל בטל), וזה כולל את המחריר של השבת החמורים מעובדה (שחררי ודאי שהסכום המקורי כולל תשלום עבור השימוש בחמורים). והרי כבר הבנו לעיל, שטען "שבט" אין לחייב על השבת החמור וא"כ למה עליו לשלם את שכר החמור? ניתן לתרץ את חיוב התשלום על שכר החמורים על פי דברי מהנה אפרים (להלן גולה סימן יא). לדעתו יש לדון את האומן עם כל אומנותו בדבר אחד, וכן כל הפסד נחשב כנזקי אדם,⁴ וחייבים מטעם שבת.⁵

2. הסבר מהנה אפרים (הפסד ודאי ודין דגמי)

מהנה אפרים עצמו (שם), הציע הסבר אחר בדברי התוספות. אכן כוונת התוספות היא לחיוב גרמי, ועל אף שאין כאן אלא מניעת הרוחות, אין זו גרמי. רק כשהרוחה מסופק – שאפשר שלא ירווח – זה נחשב לגרמא ומפטור וזו היא הדוגמא של מבטל כיiso של חברו. אבל כשהרוחה הוא ודאי – הרי זה גרמי. וכן אם הפועלים הפסידו עובודה ודאית – נחשב הדבר למזיק גרמי.⁶ נראה שגם היא דעת הרמ"א (רכב, ז) מחייב על מניעת רוחות, וכבר עמד על כך בש"ך שם.

3. דעת נתיבות המשפט (תקנות חכמים)

הסביר נוסף לדברי התוספות כתוב בעל נתיבות המשפט (שלג, ג). הוא התקשה לפרש את דברי התוספות כפשוטים. לדעונו, אין לחיב מدين גרמי כאשר אין כוונה להזיק. והרי אכן אין המעביר מתכוון להזיק. עוד הקשה, אם אכן חיוב גרמי קיים, מדוע הפועלים, כשחזרו בהם, מחויבים רק בחלוקת מהנזק שגרמו למעביר (בדבר האבד) – עד ארבעים וחמשים זוז (עת, ב) אך'פ' שהנזק שנגרם

⁴ הקצתות עצמו בודאי חולק על סבורה זו של מהנה אפרים, יעיפוייש.

⁵ אולי ניתן לדמות דברי המחנכי לא מש"כ החזו"א (ב"ק סי' זד אות יב) וחוותק להלכות שביעית כה, לח' שהעשה מלאכה בשבת עיי' כי או בעיה חייב (אם כך דרך המלאכה) וכן אם פרש מצודה בשבת וצד אח"כ חייב (ותמה על המג"א שנקט לא כך ע"ש), וכן שכך דרך המלאכה עיי' הבהירה) הכל מתיחס לאדם (הערת ערך).

⁶ הגיעו זו השלכות וסכנות למעשה בשווי' פנים מאירות (ח"א סי' פב) הסיק מחייב התשלום לפועל שאינו מוצא אפשרות להשתרר, לנידון בתשובתו: אדם שעשה עצמו תגר וקנה ומשך ברזל מסויר ע"מ למכוור ביריד. כשנתבעו תשלום טע שלא נתקומו לפחות אלא לתפוס החרזול בגין חוב ובעל החרזול טוע שכתע אינו יכול למכוור סחוורתו כי הסתויים היריד. הפנים מאירות פסק שחיבר תשלום הנזק ולמד כן מדין פועל וכנייל. (הערת ערך).

לבעה"ב גודל יותר? והרי גם אוטם יש לחייב מדין מזיק! להבנתו, החיבור בשכירות פועלים אינו מדין מזיק אלא יסודו בתקנות חכמים, חז"ל תקנו לחייב כל אחד החוזר בו. בדבריו משמע פירוש רש"י (עז, א) – "ஹואיל ואנוש הוא, אין ל凱נסו". נראה מילשון רש"י, שהזו קנס חכמים. אבל דוחק לפרש כן בדברי התוספות. יש לעיקר הנחתת הנתיבות שהנחיה בדבר פשוט שאין לחייב מדין גرمي כאשר אין כוונה להזיק, נראה שהדבר תלוי בשאלת מהו חיוב גرمي. אם חיוב גرمי הוא קנס חכמים – ניתן להבין שאנו לא קנסו חכמים את מי שלא התכוון להזיק אבל אם חיוב גرمי הוא מעיקר הדיןadam המזיק – הרי אדם מודע לעולם. ואכן הש"ץ בסימן ס"ק פב) פסק, שגרמי חייב אף כאשרו מתכוון להזיק. (וקצת"ע, שהרי שיטת הש"ץ עצמו היא, שגרמי הוא קנס חכמים – סי' שפ). יש להוסיף, שמדובר בתוספות נראה, שהגורמת להיות בחכירות פועלים הוא גرمי. שהרי, כפי שהזכירנו לעיל, תוספות תלו את חלוקי הדינים בבריאותם בשאלת המציאות, האם נגרם הפסד לפועלים. והם מאננו לפרש שתחלת המלאכה נחשבת לפעולות קניין היוצרת חיוב על השוכר. לעומת זאת, הראי"ש בפסקיו, על אף שהזכיר את חיוב גرمי, פרש אחרית את הבריאות. עמד על כך בספר מחנה אפרים (הלוות שכירות פועלים סי' ד).

ג. תחלת עבודה בקניין

ט. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן בחדשו לפרק השוכר את האומנים (עו, ב) הסביר שיש גורם חיוב נסוי והוא קניין על ידי תחילת העבודה. הרמב"ן מסתמך על אותה בריאותה שהביאו התוספות. הבריאות מאבדלה בין חזרת בעל הבית קודם לתחלת המלאכה, שאז אין על בעה"ב חיוב ממון כלפי הפועלים, לבין מקרה שהתחילה בעבודה "ילכו חמורים ולא מצאו תבואה, נתן להם שכרם משלם" (כפועל בטל). כתוב הרמב"ן –

כשם ששאר דברים נקנין בקניין, כך שכירות פועלים נקנית בתחלת מלאכה... ונשעב לו בעל הבית בתחלת מלאכה.

כשפועל מתחליל בעבודתו, פירוש הדבר שהוא סומך על הבטחת המעביד לשלם לו את שכרו. מצד השני, המעביד סומך על עבודה הפועל, ואני מ Chapman העבדים אחרים. סמכות הדעת המשותפת יוצרת חיוב משפט הדדי, ולכן כל צד אחראי על כך שני מההסים.

החדשן לדינה גדול: אף אם לא נגרם הפסד לפועלים (כגון שלא היו מוצאים עבודה) יחויב בעל הבית בשכרם, מכח ההסכם שביניהם. כמובן, אין כוונת הרמב"ן לומר, שככל הפועל קונה בקנין את המطبع שיחד לו לשכרו. מطبع נקנה רק במעשה ממשי (משיכה, הגבהה או אגב קרקע) ולא בחילוף. אם כן מניין לו לרמב"ן שקניין התחלת עבודה מועל למطبع ועד לפיה צריך היה הרמב"ן להוסיף תנאי, והוא שהمطلوب קיים בשעת המלאכה, ומוחך לפועל. לכן צריך לומר שכוונות הרמב"ן היא לקניין היוצר שעבודת הגוף, הן על הפועלים והן על המעבד. על המעבד שעבודם שלם את שכרם, ועל הפועלים לשלם את ההפסד אם לא יעבדו. בדומה לכך מצאנו "פסיקה" במשיכת מטלטלים. הקונה חף ע"י משיכה הרי הוא חייב את תמורהו, בדיקק כפי שסוכם. הקניין מהייב את פרעון המיום לעלי הטכימו הצדדים. וזה לשון הנמקוי (ב"מ כז בדף הריני): "מי שמשך חוץ מחבריו והתנה ליתן לו כור חיטים חדשים, חייב ליתן לו כפי שפק". אף כאן תחילת העבודה הפועל היא כעין משיכת החוץ ולכן נוצר חוב על בעה"ב. יש לעיין האם שעבוד הפועל מוגדר רק כהתחיבות כספית או אפילו קניין בגופו בדומה לעבוד, ווינו קצואה שלג, שקניין הנעשה בשעת ההסכם אינו קניין דברים).

2. דעת הרא"ש

לאחר שהרא"ש הביא את דברי התוספות על חיוב גרמי, הוסיף הרא"ש:

"מיهو נפקא מינא במא זהלו, למקום (=למקרה) שאין הפועלים מוצאים להשתכר (שלא יכולו למצוא מקום עבודה אחר), ושכרן בעל הבית הזה חיים, דהוי התחלת מלאכה, ונוטן להם שכרם כפועל בטלי".

נראה לפרש את דברי הרא"ש כדעת הרמב"ן.

למדנו, שעקרונית יש אפשרות לקבל את שני החיווקים. נזקון, וכן נזק עבודה. אלא שכ גורם חיוב וגדריו המיוםדים. דין מזיק ששיכלו למצוא מקום עבודה אחר והפסידו אותו בגל השוכר הזה וקניין עבודה מהיבר כאשר לא יכולים למצוא מקום עבודה אחר ובעצם לא הפסידו כלום.

3. סמיכות דעת ללא מעשה קניין

מדברי בעל הଘות אשראי"י והרייטב"א נראה, שישנה הרחבה לרעיון של קניין עבודה. אם לעיל ראיינו שקניין עבודה תלוי במעשה, מדבריהם נראה, שעצם

הדבר והחלה הheidית על העבודה ועל שכחה היא הגורם המחייב. זה לשון הריבטב"א:

כל שהבטיחו לחברו וסמק חברו עליו, ולא מלא הבטחתו לא יהיה בא לו שום הפסד, חייב לשלם.

ומפורש יותר בדף עד, בד"ה הא:

שהזה הבטיחו וסמקו עליו ונתקו לו מעותיו על דעת כן, הרי הוא חייב לשלם לו מה שהפסיד בהבטחתו, דבזהיא הנאה דסמק עלייה משטעבד לו מדין ערבי, וזה עניין שכירות פועלם, שחביבין לשלם לבעה"ב מה שהפסיד כשחזרו בהם, או שבעה"ב חייב לשלם להם מה שהפסידו. דכיון שסמכו זה על זה נתחייבו זה לזה بما שייפסידו.

החייב הוא מדין ערבי⁷, ואף בדברו בעלמא ישנו חייב ללא מעשה קניין! הראשונים כבר דנו מה יוצר את חייבו של הערב. למדנו בב"ב קעג: "בהחיה הנאה ذקה מהימן לה גמר ומשעבד נפשיה". מה היא תפקידה של החנא? ליצור את החיבור או רק לסלק את החסרונו של האסמכתא? מדברי הריבטב"א ברור שהגורם מהחייב הוא סמכיות הדעת ההידית, היא גורמת להנאה ולרצון להשתעבד. لكن אף כאשר נתיית כסף על פי הערב, עצם זה שבעה"ב לא מחייב פועלים אחרים ומראה בכך שהוא סומך עליהם שייעשו את המלאכה, זה הופך אותם לעربים לפניו.

גם מדברי הගות אשר"י נראה, שדברו הוא גורם מהחייב: בגמרה ב"מ (עה, א) מבואר שהשעור המכסיימי לסכום שאפשר לגבות ממהפועלים כאשר חזרו בהם בדבר האבד הוא "עד ארבעים וחמשים זוז". זה השעור שרגילים בעלי בתים להוציא משום דבר האבד (רמב"ן שם). בעל הגות אשר"י הקשה, מדוע פשוט למקרה ישינה הגבלה כל שהוא? הרי צריך לחייב את הפועלים לשלם את כל החפסה, מדין מזין! ותרץ, "דמייריו באותו עניין שלא גרמו לו שום הפסד, כגון שהפשתן היה שרוי כבר, ובשעה שהשכיר אלו לא היו אחרים מצויים. מכל מקום, כיון שנשכרו לו כבר, צרכיכם לעשותות". מפורש בדברי הגות אשר"י, שאף שאי אפשר לחייב את הפועלים מדין מזין – שהרי הם לא גרמו לו את החפסה – יש לחייבם – "כיון שנשכרו לו כבר". הגות אשר"י לא הזכיר קניין כלשהו, מתוך ההקשר של ההגיה נראה, שמדובר עוד לפני

⁷ בעניין התחייבות בדבר יעוני בבית יוסף סי' מ, שם מבוארת מחלוקת הרמב"ם ושאר הראשונים, האם אפשר ליצור התחייבות בדבר.

תחילת המלאכה, لكن נראית כוונתו בדברי הריטב"א לעיל – ההסכמה חייבות.

בנקודה אחרת ישנה מחלוקת בין הריטב"א והג"א. הריטב"א סובר שבעל גוונא אין חייב יותרمارבעים זוז. זה לשונו "אית למה אין שוכר עליהם אל כדי כפל בלבד? ייל דמסתמא הינו דאסיקו אדעתיהו שאם לא יוכל לעשות שימושו לעולם פועלים בכפל שכון, ועל זה בלבד הבטיחוהו". נראה שלrittenב"א החיבור הוא רק מדין ערב ולכן אפשר להגביל את סכום הערבות, להגנות אשר"י ישנים שני חיבוטים: ערבות המוגבלות לחמשים זוז, ומוקם המחייב בכל הנזק. השולחן עריך (ס"י שלג) לא פסק מהagation אשר"י. שהרי סתם בדיון האבד (סעיף ו), שיש לחיב את הפועלים רק עד ארבעים וחמשים זוז. משמעות דבריו היא, שאף שנגרם לבעל נזק גדול יותר, אי אפשר לחיב את הפועלים יותר, ודלא כהג"א. (עלפ"כ הש"ץ (ס"ק כה) הביא את דברי הג"א לעניין אחר ולמד מדבריו שהפועלים חייבים גם במקרה שהם לא גרמו לנזק (יעוין רעך"א בב"מ עד שהשיג).

ה. פסיקת ההלכה

1. חוזה בעל הבית

השולחן עריך (ס"י שלג) חילק את הפסק לשני טיעפים שונים. בסעיף א התיחס לפועל שהחל בעבודתו ואז חזר בו בע"ב. הדיון הוא שעליו לשלם להם שכרכם (כפועל בטל, ובתנאי שבעה"ב פועל). משמעות הפסק היא שאף אם לא נגרם לפועלים שום נזק, חייב הוא בשכרם (כן כתוב שם הסמ"ע סק"יו). אם כן השווי קיבל את חידושו של הרמב"ן להלכה – גם במקרה שאין הפסד לפועלים, כגון שלא היו מוצאים עבודה –Auf"כ אם התחילה במלاكتם, הרי נתחייב בעל הבית בשכרם (אם נס אם מוצאים הפועלים עבודה עכשו, אין בעל הבית חייב בשכרם).

בסעיף ב מתיחס המחבר לפועל שעדיין לא התחיל במלاكتו. וזה לשונו "אם היו נשכריםames ועכשו אינם נשכרים כלל כי' בדבר האמור להם ונוטן להם שכרכם כפועל בטל". כאן ישנו תנאי ברור לחוב – הפסד עבודה. מכיוון שלא התחילה במלاكتם אין קניין וחיבור הוא רק מדין מזיק. וכן פירש הסמ"ע בסק"ה. לדבריו פסק המחבר גם כדעת התוספות, שיש גם חוב מדין גרמי (על כל המשמעות המתחדשות מכך).

אלא שהnimוק של המחבר הוא, "שדבר זה הוא **אבז' להט'**", ונחלקו האחוריוניס בכוותו: הסמ"ע (סק"ח) פירש – ממשום דין גורמי. שני הدينים שהביא שולחן ערוך מוסברים לפי דבריו להפליא. חיוב אחד הוא מדין נזיקין, ולכן הוא מותנה בהפסד הפועלים, וחיבר שני הוא מדין קניין עבודה, המותנה בתחילת המלאכה בלבד. וזה בעצם שיטת הראי' שחזרכנו לעיל.

לעומתו טוביים רעק"א וקצתו החושן,⁸ שהמחבר דקדק בלשונו, והזכיר "דבר האבד", ודוק משום שהוא נימוק חדש השונה מדין מזיק. נימוק זה כבר הוזכר בדברי הראשונים כגון הנמק"י "כי היכי דפועלים מהיבין ליה לבעה"ב בדבר האבד ה"ג מהיב להו לפועלים" הם הבינו שהගרים המחייב הוא **החסכט ולא מדין מזיק**. ישנו הסכם הדדי – בעה"ב יפותח בדבר האבד לו, והפועלים יפותחו בדבר האבד להם.

לדבריהם החידוש פה גדול יותר מודעת הרמב"ן, גם ללא התחלת עבודה עצם הדיבור מהיב. זו היא, בעצם דעת הריטב"א שהובאה לעיל, אלא שאין הכרה שאכן החיבר מדין ערבי אפשר מתקנית.

רעק"א בಗליון שולחן ערוך ביאר, שאין לחיבר משום גرمי אלא רק משום דבר האבד.

לדעתו, דבר האבד זוחי סבירה **במקומות** חיוב נזיקין ולכן השוי"ע פסק רק את הטעם הזה (לדעתו זו, בטול מלאכה הוי גרמא, וכמו שכתנו לעיל). להבנתנו בדברי הש"ך (ס"ק כה), דבר האבד איננו מותנה בתחילת מלאכה, אלא בעצם החסכמה (צדעת הגחת אשר"י), ולכן הוא נשאר בצ"ע על פסק שולחן ערוך. למה שכן תחילת מלאכה החיבר הוא רק אם היו מוצאים עבודה, הרוי דבר האבד מהיב בעצם החסכמה אף שאין הפסד? לדבריינו שהמחבר נקט כרא"ש שאין סתייה בין שני הטעמים א"ש, אכן החיבר בסעיף מדין מזיק ורק כשיישנה התחלת מלאכה ישנו קניין המחייב וזה סעיף א.

קצו"ח מseg אף הוא על פסק השוי"ע, אבל מכיוון אחר. הוא מביא את תשובה מהר"ס, הכותב מפורשות שהפסד עבודה הוא רק גרמא, לפ"ז האפשרות היחידה לחיבר היא מדין החסכם. אלא מהתשובה הנ"ל עולה שככל החסכם מהיב רק לאחר תחילת העבודה ורק אם אכן נגרם נזק לפועלים, זו היא האומדן של החסכם. לדעתו יש לפ██וק כתשובה מהר"ס אף נגד שולחן ערוך, וכן יש לחיבר רק כשמתקיים שני תנאים: ישנו הפסד לפועלים, וגם

⁸ זה לשון קצתו החושן "שכירות נקנה בדיבור" (סימן ס סק"ב).

התחלו בעבודה. בכל מקרה אחר, יכול בעל הבית המוחזק לטעון "קיים לי כמהר"ס" ולהפטר.

2 חזרות הפועל

אסור לפעול לחזור בו מעבודתו בדבר האבד (חו"מ שלג, ה). אם בכל זאת חוזר בו הפועל, אפשר להטעתו (ולחציע לו שכר גבוה יותר, אף ללא כונה לשלם) או לשכור פועלים אחרים במקום והוא יחויב בשכרים. השו"ע מגביל את סכום התשלומים לפועלים החדשים "עד חמישים זוז".

כבר נتبאר שהגבלה זו אתי שפיר רק לדעתו שאין לחייב את הפועל מدين מזיק אלא מתקנ"ח. (מזיק חייב בכל הנזק!). אכן הרמ"א משיג על המחבר זיל: דוקא בדבר האבד שאינו ממון, אבל בדבר האבד של ממון צריך לשלם לו **כל הנזק**. אם כן הרמ"א מהיב בתשלומים **בל חזק**.

יש לשאול על השוו"ע למה בעה"ב החוזר בו, נחسب מזיק ומשלם את כל שכרים, ופועל החוזר בו אינו מוגדר כמזיק?

נראה שדעת המחבר שיש לחלק בין חזק ישיר להזק עקי. כשהפועלים מפסידים בעבודה, בעצם הוא מפסיד להם את כוח העבודה הקיים בהם וזהו הפסד ישיר, לעומת זאת בדבר האבד בעה"ב הפועלים רק מענו את הצלת הממון. המשנה הביאה דוגמא של העלות הפשטן מהמשרת. הפועלים לא העלו את הפשטן ועל ידי כך הוא ניזוק. מבחינת הפועלים זהו גורם בעלמא וכן חיובם הוא רק מתקנ"ח או מדין ערבות.

הערה נוספת בדעת השוו"ע: המחבר תנתה את כל חיוב הפועלים בכך "שהיה מוצא פועלים אחרים לשכור, כששכר את אלו". אם חיוב הפועלים הוא מדין מזיק ובכל מקרה לא היה בעה"ב מוצא פועלים אחרים מובן שיש לפוטרם. אבל אם החיוב הוא מדין ערבות או תקנ"ח מהו הצורך בתנאי זה (נתה"מ סק"ב).

ומצאתי לריטב"א שכטב שאף שהחייב מדין ערבות מ"מ קיימת אומדן בשעת קבלת העבודה. האומדן היא שהפועלים מקבלים ע"ע ערבות רק אם הם הגורם **היחידי** להפסד. אם גם ללא קבלת העבות היה גורם הפסד (כי אין פועלים אחרים) אז אין התחייבות מצדם לתשלומים.

ו. הפקת העבודה כתוצאה מאילוצים (אונס)

כבר נקבע, שעם תחילת המלאכה נוצרה הת_hiיבות הדדית בין העובד והמעביד. [כשהם מעביד רצה לחזור בו מיזמתו – הוזן הוא שאם בכך נגרם נזק לפועלים, אסור לו לחזור, ואם חוזר ישלם כל שכרכם (כפועל בטל)].

נשאלת השאלה: האם גם כאשר ישנו הכרת להפסיק את העבודה, מסיבות שאין תלויות במעביד, האם גם במקרה כזה ישנה הת_hiיבות של המעבד? מצד דיני נזקין נראה שאין לחיבו, על אף שנגרם הפסד לפועלים. כי הנזק קרה באונס, וכשהחיווב הוא מדין גרמי, אין לחייב באונס, ולא נאמר בזה הכלל – "אדם מועד לעולם בין ער בעין ישן" (ס"י שפו, ש"ך סק"ה).

ברם ישנם סוגי>Showcases של אילוצים. סוג אחד פוגע בעובד, והוא נאלץ לחזור בו (חוליל וכדומה). במצב כזה, מובן שלא קיבל את כל שכרכו, שהרי הוא הגורם המבטל. בנוגע לתשלום שכר על מה שהפועל כבר הספיק לעבוד, כתוב בתניבות המשפט (שלחה סק"ג) – רק אם בעל הבית נהנה ממש מהנה שעשו, רק אז ישלם לפועל את שכרכו. אבל אם לא נהנה, כגון שהפועל נשלח למקום מסויים להביא לשם חפץ, וחלה וחזר באמצעות הדרכ – לא יקבל את שכרכו.

סוג שני פוגע במעביד. כגון שהنعمן חלה והעסקה בוטלה והוא יש לדון: מצד אחד הפועל רוצה להמשיך בעבודתו, ומצד שני המעבד אונס, והוא מוכרח לבטל את העסקה. במצב כזה יקבל הפועל את שכרכו על מה שכבר עבד, אף על פי שבבעל הבית לא נהנה מזו כלל (נתיבות המשפט שם).

ולענין תשלום לעובד על מה שלא עבד – הרא"ש בפסקיו (ב"מ פרק שני סי' ג) ובעקבותיו הרמ"א (ס"י שלד) ניסחו שני כללים:

1. **כלל ראשון**: "כל אונס דלא איבעי ליה לאסוקי אדעתיהו, לא פועל ולא בעל הבית, אי נמי תרווייחו איבעי להו לאסוקי אדעתיהו, פסידא ודופעליט". על אף שהלכו הפעלים למקום העבודה, וכך נוצר על ידם קניין העבודה, אף על פי כן אנחנו אומדים את דעת המעבד, שלא התכוון להתחייב למקרה של אונס. וכך נקבע זה מצאנו בחו"מ רכה, ג "אונס שאינו מצוי – לא עלה על לב המוכר דבר זה הפלא בעת שהתנה, הוא הדין לכל תנאי ממון, אומדיין דעת המתנה".

2. **כלל שני** – "היה לו להתנות": הכלל השני בעצם יוצא מתוך הרាសון ומתייחס לידעתו בלבד של המעבד. כאשר הוא בלבד מודע לאפשרות של הפרעה היכולת להפסיק את העבודה – הוא חייב. מקור הדין הוא בגמרא (עז, א) – "האי מאן דאוגיר אנגיiri לדולא (פרש"י – להשכות שדהו), ופסק נהרא

(פירשי – ממנו משקין), אי לא הוה רגיל דסדק (הנהר) – פסידא דפועלים. הוה רגיל דעתך – אי בני מתא נינחו – פסידא דפועלים. בני מתא אחריתא – פסידא דעתל הבית". נמק הראי"ש (שם) – "אייבעי ליה בעל הבית לאתנוויי". המעביר מוגדר כפושע (לשון שוי"ע שלג, ב) כאשר איןנו מידע את הפועלים על אפשרות הפסקת העבודה. דין זה שבגמרא, הוא סיוע גודל להבנת הראי"ש והרמב"ן שהזכרנו לעיל. אי אפשר לבנות את יחש עבד מעביר רק על הלכות נזיקין שהרי במקורה הנדון בגמרא, סוף סוף המעביר אונס. הנהר התיבש בגיןוד לרצונו. והרי אין לחייב מדין גرمי במקורה של אונס! האם מחמת העובדה שהוא בלבד ידע על אפשרות זו הוא מהפיך למזיקן! יותר נראה, נוצרה התחייבות שתמיתית בין הצדדים, החוזר בו יפיצה את חבו וולכן יש לדון – מה כוללת התחייבויות. הסברתו היא, שבדרך כלל אין ההתחייבות כוללת מקרי אונס, ולכן אם הפועלים רוצחים פצוי אף במקרי אונס – עליהם להנתנו על כך במפורש. אבל כאשר הפועל לא ידוע על אפשרות אונס כזו – מוטל על המעביר להנתנו בפרוש על מנת להפטר אם לא עשה כן איזי התחייבותו הסתמית ככוללת אף מקורה אונס. בסברתו זו משתמש המהרי"ק מובה ברמי"א (שלג, ה). המהרי"ק נשאל, האם פועל העובד חכם רשאי לחזור בו, בדבר האבד? תשובהו הייתה, שਮותר לו לחזור בו. כי היהות והוא על המעביר לצפות לאפשרות כזו (שהרי חברו עשה לו טובות ואפשר שימלך) היה המעביר חייב להנתנו "ויאיהו דאפסיד אנפשיה".

ז. "ספינה סתם ויין זה"

על אף שהראי"ש ובעקבותיו הרמי"א סתמו להלכה, שבכל אונס בעל הבית פטור (אלא אם כן "חויה ליה לאתנוויי"), יש מקורה מפורש בגמרא, שבו אף באונס בעל הבית חייב. הגمراה בדף עט, א' מספורת על אדם שכרכ ספינה להעביר יין, ובאמצעו הדרך הספינה עם היין טבעה. הדיוון הוא האם בעל הספינה (=הפועל) קיבל שכרכ על חלק הדרך שלא עשה. הגمراה תולה את הדבר בלשון ההסתכם. אם בעל ספינה לא התחייב דוקא על ספינה מסוימת (בלשון הגمراה – "ספינה סתם") – קיבל את כל שכרכו (כפועל בטל), על אף שלא השלים את עבודתו. מבחינתו הוא יכול להביא ספינה אחרת ולהשלים את עבודתו.

תוספות במקומם הקשו, מדוע לא לא יפטר בעל היין, הרי הוא אונס, כיון שאין לו יין ויש לו זומו כמו כל מעביר שנанс! תרצו Tosfot תורץ מוקומי – בשם ריב"ן. יש הבדל בין פועל שהתבטל ממלאכתו לספינה שטבעה. כי

במקרה של הספינה – המשכיר הפסיד את סفينתו. (והש"ק (שהא סק"ב) כתב, שהעיקר בדבריו התוספות). החזון איש (ב"יק סי' כב ס"ק יב) באר את דברי התוספות: כל הפלגה בלבד ימס כרוכה בסיכון של טביעת הספינה. וכך אנו אומדים, שהתחייבות לתשולם השכירות קיימת גם אם טבעה הספינה. על דעתן כן שכר בעל הבית את הספינה.⁹

בחודשי רע"א שם מוצאים אנו יסוד אחר. לדעתו, כשייש קניין גמור (מעבר לקניין של התחלה המלאכה) בין שני הצדדים, חייב המעבד לשלם את שכרם אף אם הוא אኖס. זהה לשונו:

התחלה המלאכה הו רק **קצת** קניין, ולכן היכא דחווזר בו מחמת האונס, אין ידו על התחנותה. מה שאינו כן בקניון ממש, כבר נתחייב להם. **אפשר דחווי פסידה דבעל הבית.**

באור דבריו הוא, שקיין גמור מחזק את ההסכם עד אומדן דעת של התחייבות גמורה ללא תנאי. לכן במקרה של הספינה כשהיתה מסירה החיוב יחול גם באונס. (אפשר שגם גם כוונתו של הראב"ד בגיטין עד, ב' יעוויש').¹⁰

מוצאים אנו שני ראשונים, שעשו לעיקר את הסוגיה זו, נגד הטוגיה בדף עז הפטורת באופן ברור ביטול עבודה מסיבות אונס.

הمر讚ci ב"מ פרק ש"י (שנו) הביא בשם רבנו יואל – "היכא דמת הנער בחציו שנטו, יכול המלמד לתבוע כל שכרו. מצי אמר ליה, חב לי בנק ואלמדנו!" ומוכיחה את סברתו מהגמרה הנ"ל, שבבעל הספינה אומר "חוב לי יינך".

גם הרשב"א בתשובה (הביאה ב"י בסימן שלה סק"ג), חייב את בעל הבית לשלם על טמק טענה זו "הובלי את אביך ואশמננו". הרשב"א נשאל על מקרה שבו נשכר נער כדי ללוות אדון אחד לעיר אחרת. באמצעות הדרך נאלץ האדון לחזור תזרח לעירו, וانخفטר שם. הרשב"א פסק, שהירושים חייבים בכל שכרו של הנער (כפועל בטל). הנמק הוא טענת הפועל – בידי לקיים את התחייבות. הרשב"א מביא ראייה מהגמרה הנ"ל. במקומות שבהם בעל הספינה לקיים את תנאי – אף על פי שבבעל הין אኖס, עליו לשלם. סבירה זו בודאי מעידה על תביעת הפועל מדין התחייבות ולא מצד נזק.

⁹ עוד הביא בשם הריטב"א שכירות ליום כmmcור ולכן נוחש כהפסיד השוכר את שלו. וכ"כ הגרצ"פ פרנק בחידושים על הש"ס בהסביר דבריו טוב' (וחורי קנה חלק בספינה ושלו אבד).

¹⁰ כך כתבו בפדר' ו עמ' 185.

על עצם הסברה הזאת קשה מהגמרא עז, א הפטורת מותשלום לפועלים כשבעל הבית אנוס, וזהי בעצם קושית התוספות שהזכירנו. בישוב שתי הסוגיות כתוב בשווית חכם צבי הנוספות (ס"י לג), שלדעת הרשב"א, הגمراה בדף עז, א הפטורת באנוס מדברת כשעדין לא התחלו הפעלים בעבודתם, ואז חיוב בעל הבית הוא רק מטעם מזיק. וחודשו של הרשב"א הוא כשהתחלו כבר בעבודתם, אז יש להחיבו מצד הקין.¹¹

והנה הסמ"ע בסימן שלה סק"ז הביא את תשובה הרשב"א שהזכירנו. והזכר תמורה, כמו שהעיר בගליון רעכ"א שם. הרי שולחן ערוך (שלד, ד) לא קיבל את סברת הרשב"א. שהרי הוא פסק – בניגוד לסבירת המרדכי – שבמקרה של תלמיד חולה אין חובה לשלם למלמד שלו, על אף שהמלמד טוען – אני יכול לקיים את התנאי!

כך יש לתמונה גם על הבית יוסף. מה ראה להביא את הרשב"א בסימן שלה? הרי בסימן זהה איןו עוסקים בהפקת עבודה, אלא בפועל שקיים את כל שליחותו. בסימן זהה מחדש, שאף אם המעביר לא נהנה בפועל מהעבודה – כגון שלח את הפועל להביא חוץ והחפץ לא היה שם – בכל זאת עליו לשלם את שכר הפועל.

לכן נראה לפרש את כוונת הסמ"ע והבית יוסף באופן אחר. הרשב"א שם ביאר טעם נוסף לחיבת תשלום לנער את כל שכרו. זמן שכירות הנער הוא בזמן שהאדון בדרכן, על זמן זה נתחייב בעה"ב לשלם שכר מושלם ולכן על אף שהאדון קצר את הדרכן – הנער החלים את כל בעבודתו. ויתכן שכונתם של בית יוסף ושל הסמ"ע בהבאים את תשובה הרשב"א היא להביא דוגמא לכך, שישום המלאכה איינו מוגדר לפי התכנון המקורי. יטוז זה עליה מהגمراה ב"ם נח, א – "ינשביעים לגוברים". הגمراה שם מסיקה, שהשבועה היא כדי ליטול את שכר הליכתם. על אף שהשקלים אבדו בדרכן, בכל זאת נוטלים השלוותם את שכרם. לכארה בני העיר אנוסים הם, ולכן אין בידם לומר את תנאים. ומדובר יתחייבו לשלם? לסבירת הרשב"א – הדבר מיושב. שומר שכר נשכר מראש רק למשך הזמן שהחפץ נמצא. ולכן כשאבד החפץ (באונס), זה עצמו נקבע שהחלים את בעבודתו, ומגיע לו שכרו¹².

¹¹ ובנתיבות המשפט סי' שלה סק"א תרצ' באופן אחר, עיין".

¹² נראה שראיתו זו תליה בחלוקת אחרים. דעת בעל נתיבות המשפט (שה, א) שנשכר השלוותם איינו שכר שMRIה אלא שכר שלוחות ולדבריו אין הוכחה מסוגיא. ואדרבא יש להבין מדוע נוטלים שכרם שלא הגיעו לידיים (ירושלמי), אכן הנתיבות (שלה, ג) כותב שהחלשים הוא רק עברו מהשלן; אכן מהמחנה אפרים (שםוים סי' כב) יזכיר שלדעתו

ח. סיכום

לאור כל חלקו הדינמי שהבנו, מתבקשת ההרחבה של הרמב"ן והרא"ש ליחסיו עובד מעביד: ישנו מעין "חוזה כללאי", שקיומו הוא בתחילת המלאכה. הסביר התוספות להסתפק רק בדיוני נזקין הוא נסיוו קשה, חן מבחינת דיני נזקין, וחן מבחינת דיני עובד ומעביד. ראיינו שישנם ראשונים שהרחיבו את החתמיות הדינמיות אף למקרה אונס, אלא שאין הלהקה כמותם.

השולחן ערוך הביא את חזונו של הרמב"ן להלכה: גם במקרה שלא היה הפסד לפועלים – אם התחילו בעבוזתם, חייב בעל הבית בתשלום כל שכרים כפועל בטל.

התשלום המذبور הוא שכר שמירה ונראה שכן מוכח מleshono של רש"י בד"ה "הכא בנושא שכר... והוא כיוון דשומר שכיר יש עליו לשומרו... ולא שמר לא לא השלים עבדתו אין לו ליטול שכיר". (הערת עורך).